

щур, асоціюється у американців з негативними ознаками, служить для опису негативно оцінюваних об'єктів дійсності. Наприклад *rat trap* (букв. «крисоловка») означає старий занедбаний будинок, а *rat pack* (букв. «древесний щур») перекладається як баракольщик, чоловік, який збирає і зберігає непотрібні речі.

Розглянемо типovu для американського публіцистичного дискурсу метафору *credibility gap* - криза довіри, що позначає ситуацію, коли відбувається втрата довіри громадськості до заяв уряду і повідомленнями преси [4]. В українській мові говорять про «кризу довіри», «дефіцит довіри», тоді як в англійському варіанті початковою є значення *opening, breach* - щілина, пролом. Довіра тут виступає як щось цілісне, у чому може утворитися «прірва». В даній концептуальній моделі суспільство і влада, суспільство і засоби масової інформації є рівними партнерами, відносини між якими характеризуються тим або іншим ступенем «близькості». Існує також метафора *gender gap* - розбіжності у політичних поглядах між чоловіками і жінками. В обох випадках учасники мовної ситуації знаходяться в єдиній площині, при цьому утворюється нова концептуальна структура, яка відрізняється від структури утворених аналогічним способом словосполучень *generation gap, reading gap*.

Отже, метафора активно бере участь у формуванні концептуальної картини світу, відіграє вкрай важливу роль в інтеграції вербальної та образно-чуттєвої систем людини, а також є ключовим елементом категоризації мови через реалізацію художнього концепту. Метафора узгоджені з певною культурою і мовою, укорінені у свідомості людей і є невід'ємною частиною культурної парадигми носіїв мови.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гончарова Е.А. Еще раз о стиле как научном объекте современного языкознания // Текст дискурс - стиль. / Е.А. Гончарова. - СПб.: Изд-во СПбГУЭФ, 2003. - 24с.
2. Добросклонская Т.Г. Медиалингвистика: системный подход к изучению языка СМИ / Т.Г. Добросклонская. - М.: 2008. - 203 с.
3. Лакофф Джордж, Джонсон Марк. Метафоры, которыми мы живем: Пер. с англ. / Под ред. И с предисл. А.Н. Баранова. - М.: Едиториал УРСС, 2004. - 256 с.
4. Томахин Г.Д. Великобритания: лингвострановедческий словарь: Литература. Театр. Кино. Музыка. Танец. Балет. Живопись. Скульптура. Архитектура. Дизайн. СМИ/ Сост. Г. Д. Томахин. - М.: ООО "Издательство АСТ": ООО "Издательство Астрель", 2001. - 336 с.

Єрмоленко С. І., Каспер І.О.

*Мелітопольський державний педагогічний
університет імені Богдана Хмельницького*

ФУНКЦІОНАЛЬНІ ПАРАМЕТРИ ЛЕКСИКО-ГРАМАТИЧНОГО ЗАПЕРЕЧЕННЯ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

Актуальність статті зумовлена розвитком психолінгвістики як проміжного рівня, який вивчає вплив слова на реципієнта. Особливе місце посідають у діалозі заперечення, які спонукають мовців до вирішення конфліктних ситуацій. Вміння правильно заперечити у мовленнєвому акті сьогодення цінують як з прагматичного, так і комунікативного боку.

Тому **метою** цього дослідження є висвітлення всього різноманіття заперечень на рівні лексики (фразеології) та граматики.

Специфіку лексико-граматичного заперечення вивчали такі мовознавці як І.Р. Вихованець [1], М.П. Баган [3, 4], С.Я. Єрмоленко [7]. Вони звернули увагу на специфіку визначення поняття “заперечне речення”: “речення із заперечним присудком (як правило), підметом або другорядним членом” [7, с. 62]. Йому властиві заперечні частки *не, ні*. У заперечно-стверджувальних реченнях складений дієслівний присудок має дві частки *не* (пор.: *Ми не любимо людей не тому, що вони злі:*

ми вважаємо їх злими, тому що **не** любимо [4, с. 451]; **Не** диво: тричі борщ солити **не** годиться; [4, с. 46]). Заперечна часка ні нерідко стає префіксом другорядного члена чи підмета (пор.: *Коли б **не** пияцтво, то ніколи **не** знала би рабства людина!*; *Ніхто **не** може бути щасливим, якщо він **не** має самоповаги; Ніколи **не** варто передчасно говорити з дітьми про високі матерії...* [4, с. 47]). Заперечно-питальне речення містить заперечення і питання. Проте за змістом воно виражає вчливе запитання (пор.: *Чи **не** за правилом: зроби добро й забудь?* [4, с. 479]).

Якщо покликається на "Малу філологічну енциклопедію", то "заперечне речення – речення, у якому заперечна дія, стан або ознака, виражена присудком". Загально-заперечне речення – речення, у якому заперечення відноситься до дієслова-присудка й таким чином виражає повне заперечення явищ, подій. Напр.: *Якби **не** влада шлунку, жодний птах **не** потрапив би в пастку, та й жоден мисливець **не** ставив би пастку* [4, с. 351]. Частково-заперечне речення – речення, у якому заперечення відноситься не до присудка, а до інших членів речення й таким чином служить для заперечення тільки окремих ознак, тих чи інших явищ і подій. Напр.: *Можна знайти багато, **не** знаючи найпотрібнішого* [4, с. 451] – не входить до відокремленої обставини способу дії, вираженої дієприслівниковим зворотом.

У заперечних реченнях при дієсловах-присудках найчастіше трапляється родовий відмінок іменників або займенників, який стосуються додатка, пор.: *Дівчина пише **листа*** (Н. в.)– *Дівчина **не** пише **листа*** (Р. в.). *Дівчина **не** пише **його*** (Р. в.) *сьогодні*. Найчастіше родовий відмінок трапляється при незмінних заперечних словах *немає, немає*. Речення з цими словами виражають значення теперішнього часу, напр.: *Багато у природі дивних сил, але сильнішої **за** людину* (Р. в.) *немає; **Немає** вірнішого **способу*** (Р. в.) *підбаворити ворога, ніж показати, що боїшся його; У нас **немає** іншої **мети*** (Р. в.), *як жити в злагоді з природою* [4, с. 432, 415]. Родовий відмінок функціонує в заперечних реченнях, де значення минулого часу передає сполука *не було*, а значення сполука *не буде*, напр.: *При виході з концерту **натопву*** (р. в.) ***не було**: Де нема свято волі, **не** буде там добра* (Р. в.) *ніколи*. Родовий відмінок трапляється у реченнях із заперечними словами *ні* або *ані*, напр.: *Ні з тобою, **ні** без тебе* (Р. в.) *жити неможливо; У пияцтві **немає** ні розуму* (Р. в.), *ані добротності* (Р. в.) [4, с. 306, 427].

Заперечені лексеми трапляються часто в різних функціональних стилях мовлення. У нашому дослідженні ми послуговуватимемося афоризмами, взятими зі збірника "Дорогоцінна енциклопедія геніальних афоризмів" [4], які репрезентують публіцистичний і художній стилі мовлення. Із лексико-граматичного боку найпоширенішими вважаються заперечення в семантичній структурі дієслів. Якщо покликатися на Мирославу Баган, то "за характером позначуваної дії, особливостями поведінки її учасників виділяємо такі класи дієслів із заперечним значенням" [3, с. 15]:

1) каузативні дієслова, що виражають свідомий (практичний чи мовленнєвий) вплив на об'єкт для позбавлення його певних можливостей або обмеження їх: *припиняти, затьмарювати, заборонити, заблокувати, перешкодити, приборкати, завершити*; напр.: *Сором **забороняє** те, чого ніколи не забороняють закони; Тільки терпеливий **завершить** справу* [4, с. 415, 407];

2) дієслова відсутності, що охоплюють значення зникнення, неіснування, припинення, браку чогось: *втрачати, помирати, руйнувати, нищити, розорити, занепадати, спорожніти, зникнути*; напр.: *Людина стільки разів **помирає**, скільки разів втрачає близьких; **Умри** тоді, коли життя тебе голубить* [4, с. 423];

3) дієслова протидії: *сперечатися, спростувати, викривати, протестувати, принижувати, опиратися, суперечити*;

4) дієслова на позначення поразки, невдачі: *забути, збитися, схибити, програвати, зіпсувати, придушити*; напр.: *Усяке зло легше **придушити** в зародку* [4, с. 415];

5) дієслова, що передають неправдиве витлумачення інформації: *брехати, хитрувати, заздрити, хибувати, перекручувати, оббріхувати, фальшувати, лицемірити*;

6) дієслова, що виражають ігнорування, небажання, неприйняття: *лягтися, розсердитися, шкодувати, ганити, ігнорувати, ухилиятися*; напр.: *Хто на погоду або врожай **сердиться**, той проти самого Бога **пишається*** [4, с. 427].

7) дієслова, що вказують на неспроможність суб'єкта до чіткої, цілеспрямованої діяльності: *помилитися, відставати, боятися, сумніватися, ніяковіти, підозрювати*.

У вираженні заперечення друге місце після дієслів посідають слова атрибутивної семантики (прикметники):

1) наявності певної ознаки: *пустий, спійий, малодушний*, напр.: **Пусті й малодушні** люди нерідко демонструють напади гніву й пристрасті перед своїми підлеглими й думають, що показали цим свою хоробрість [4, с. 42];

2) буття, присутності: *пропащий, загиблий*;

3) справжності, правдивості: *уявний, оманливий, блазенський, фальшивий, крутійський*; напр.: З усіх **блазенських** речей шлюб – найбільш **блазенський**; Ціна й честь є одне й те саме: хто не має всередині, але одягається ззовні, той перебирає вигляд **фальшивого** алмазу й **крутійської** монети [4, с. 41, 427];

4) вартості, значущості: *злидений, марний, дрібний*, напр.: Тільки **дрібні** люди бояться газетних статей [4, с. 42];

5) схожості, типовості: *різний, своєрідний*;

6) окремішності суб'єкта: *пересічний, посередній*.

Значно вужче заперечення представлено серед прислівників: *по-іншому, по-новому, інакше, наперекір*. Іноді запереченням можуть бути й іменники, утворені від заперечних дієслів або прикметників. Велику групу серед таких заперечних іменників посідають абстрактні іменники, які вказують на неспроможність, невідповідність певного стану речей або інформації про заперечення, напр.: *брехня, вигадка, міраж, наклеп*. Окремо розглядають іменники, які заперечують наявність когось або чогось у певному просторі, напр.: *пуста, порожнеча, пустеля, пустир, порожняк*. Окрім вже вказаних заперечних іменників, існують вторинні, які на рівні своїх переносних лексичних значень спеціалізуються на запереченні можливості виходу із ситуації, сприятливого розвитку подій, напр.: *нуль, фінал, галлик, фініш, труба, тупик, кришка, крапка, торба, утрата*, напр.: **Утрата** друга – найважча з **утрат** [4, с. 425].

Заперечення, виражене за допомогою фразеологізмів, у мовознавстві кваліфікують як імпліцитне і зараховують до периферійних, функціонально обмежених засобів негації [2]. Безпідставно видається кваліфікація фразеологічного заперечення як імпліцитного (*горобина ніч, абсолютний нуль, ні пари з уст, ні світ ні зоря, ще й на світ не благословлялося, ні каплі, ні крихти, ні душі, ні зернини, ні макового зерна, ані дрібка солі*). Чітке й послідовне співвіднесення багатьох фразеологічних одиниць із заперечним змістом дає підстави вважати їх спеціалізованими, проте неуніверсальними засобами експлікації заперечення. Від інших засобів вираження заперечення фразеологізми відрізняються не лише експресивністю, але й емоційно-оцінним забарвленням (*нема у нього ні кола ні двора, увесь тут; ні кола ні двора – один сіренький котик та на шії мотузок; ні кола ні двора ...*) [6, с. 94].

“За характером реалізації заперечення в українській мові виділяємо: 1) фразеологізми, що функціонують як предикати вторинної істинної оцінки; 2) фразеологізми, що є самодостатніми виразниками комунікативних актів на основі заперечення; 3) фразеологізми, що містять заперечення у своєму значенні, яке виявляється у складі членованих синтаксичних одиниць” [2, с. 69].

До першої групи належать фразеологізми, що їх мовці безпосередньо використовують для спростування раніше висловленої думки, пор.: *намотити три мішки, сім (десять) мішків зречаної вовни* [6].

Другу групу становлять фразеологізми, які також функціонують як повноцінні комунікативні одиниці, проте вони не спростовують істинності попереднього висловлювання, а є самодостатніми мовленнєвими актами на основі мисленнєвої операції заперечення. Напр.: *не зівай, Хомко, на те ярмарок* [6]. Багато з цих фразеологізмів реалізують мовленнєвий акт некатегоричної заборони, тому частіше їх кваліфікують як рекомендацію або як пораду.

Третю, найбільшу групу становлять фразеологізми, що містять заперечення у своєму значенні й реалізують його у складі синтаксичних одиниць. До них належать ті одиниці, значення яких у словниках сформульоване за допомогою спеціалізованих маркерів заперечення: (частка *не, ні, прийменник без-*), словотворчих (префікси *не-, без-*), лексико-граматичних (заперечні займенники та прислівники *жоден, ніде*) (пор.: *марно, відсутність*). Напр.: *на безлюдді і Хома чоловік*;

у мене Хома й добра **нема**; **не** розлий вода; **ні** живий **ні** мертвий; з нашого Захарка **ні** Богу свічка, **ні** чортові угарка; **без** Гриця і вода **не** осятьється; **не** всякому по Якову.

Фразеологізми як виразники мовленнєвих актів негативної реакції передають не комунікативне, а внутрішньо-мисленнєве заперечення, за допомогою якого мовець чіткіше визначає свої емоції та прагматичні наміри. Так, наприклад, іноді такі заперечні фразеологізми стають заголовками: наука **не** йде до бука; козак – **не** без щастя, дівка – **не** без долі; лихо **не** мовчить [6].

Отже, лексико-граматичне вираження заперечення є продуктивним різноплановим явищем, функціональні можливості якого помітно розширюються. Отже, заперечення можна розглядати і як лексичний троп – заперечний паралелізм, напр.: **Не** звір, а з ногами, **не** птиця, а з пір'ям, **не** людина, а в одязі (загадка).

ЛІТЕРАТУРА

1. Вихованець І. Улюблений відмінок заперечних речень / І. Вихованець // Українська мова. – 2003. – № 2. – С. 47.
2. Баган М.П. Специфіка фразеологічної реалізації заперечення в українській мові / М.П. Баган // Мовознавство. – 2010. – № 1. – С. 68–75.
3. Баган М.П. Функціональні параметри лексико-граматичного заперечення в сучасній мові / М.П. Баган // Українська мова. – 2010. – № 3. – С. 11–19.
4. Дорогоцінна енциклопедія геніальних афоризмів / Укладач О. В. Зав'язкін. – Донецьк : ТОВ «БАО», 2010. – 608 с.
5. Мала філологічна енциклопедія / Уклали : О.І. Скопненко, Т.В. Цимбалюк. – К. : Довіра, 2007. – 478 с.
6. Ужченко В.Д. Народження і життя фразеологізму / В.Д. Ужченко. – К. : Рад. шк., 1988.
7. Українська мова. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / За ред. С.Я. Єрмоленко. – К. : Либідь, 2001. – 224 с.

Єрмоленко С.І., Черних О.В.

*Мелітопольський державний педагогічний
університет імені Богдана Хмельницького*

СПЕЦИФІКА ВОКАТИВА В СИСТЕМІ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Актуальність статті зумовлена підвищеною увагою сучасної лінгвістики до вивчення специфіки мовлення, зокрема потребою детального висвітлення сутності, різновидів, засобів вираження, структурних, семантичних і функціональних характеристик вокативів у сучасній українській мові, а також відсутністю комплексного аналізу вокативів у мовознавчих дослідженнях українських учених. Одиниці структури мови, які виконують у ній функцію називання адресата мовлення, здавна перебували у полі зору вчених-мовознавців, хоча наукова інтерпретація статусу та функцій форм кличного відмінка, особливостей їх граматичного вираження в роботах українських дослідників суттєво відрізнялися.

Теоретичним підґрунтям роботи стали праці вітчизняних і зарубіжних учених із дослідження вокатива, таких як О. Безпояско, Ф. Бацевича, П. Дудика, О. Ветрової, І. Вихованця, К. Городенської, С. Єрмоленко, А. Загнітка, І. Кучеренка, І. Матвіяса, О. Єсперсена, О. Потєбні, М. Скаба, Є. Тимченка, К. Шульжука, В. Явора та ін. (із формально-граматичного і семантико-синтаксичного боку); І. Бойка, Ю. Вольської, М. Гринишин, Н. Данилюк, О. Межова, А. Каратаєвої та ін. (із функціонально-структурного боку).

Одним із найменш досліджених в українському мовознавстві у цьому колі проблем є питання семантико-граматичних і стилістичних параметрів вокатива у сучасній українській мові. Попри те, що вокатив є вагомим чинником у сучасному мовленні, проте він не підлягав ґрунтовному предметному